

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 631.145/631.16

Биба В.А.
аспірант

Білоцерківський національний аграрний університет

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСГ У ФЕРМЕРСЬКІ ГОСПОДАРСТВА.

Анотація. Розглянуто організаційно-економічні засади трансформації особистих селянських господарств у суб'єкти підприємництва у сфері аграрного бізнесу. Здійснено оцінку першопричин, які перешкоджають трансформаційним процесам у середовищі дрібнотоварних сільськогосподарських товаровиробників, що підтверджують результати анкетних обстежень. Запропоновано дієві шляхи зміни юридичного статусу високотоварних особистих селянських господарств.

Ключові слова: особисте селянське господарство, фермерське господарство, трансформація, держава, аграрний сектор.

JEL code classification: Q12, Q15

Byba V.A.
postgraduate

Bilotserkivskiy national agrarian university

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC ASPECTS OF THE TRANSFORMATION OF PRIVATE FARMS IN THE FARM

Abstract. The organizational and economic principles of transformation of private farms in business entities in the agricultural business have been considered in the article. The estimation of the root causes that prevent transformation in the environment of small-scale agricultural producers, confirming the results of questionnaire surveys.

Availability of appropriate business skills of owners of private farms, in our opinion, is the main feature, along with other circumstances gives grounds to assume that such personal farm possible transformation of farms.

An effective ways to change the legal status of high-value private farms has been proposed in the article. The negative impact of unfavorable conditions for the development of private farms will be reduced by government support on different ways: regulatory legal framework that ensures the development of private farms; support cooperation in the marketing and processing of agricultural products, farmers supplying necessary inputs; promoting local authorities and farms in the activities of households.

Public authorities should develop and implement measures to develop private farms, which may include: improving contractual relations in terms of agricultural production and providing different types of services; offering information and advice at no charge or fee basis; training members of the private farms from different areas of industrial activity; participated in the regional competition for the best performance in the organization of private farms; Directions funding from the regional budget to support private farms.

Keywords: personal farm, farm, transformation, the state agricultural sector.

Постановка проблеми. Сільське господарство України розвивається в умовах багатоукладної економіки, в якій велику роль відіграє дрібнотоварний сектор. Водночас значне місце серед інших форм дрібного сільськогосподарського виробництва належить особистим селянським господарствам (ОСГ) населення, зважаючи на кризовий

стан в агропромисловому виробництві країни, втратили характер підсобних у формуванні доходу сільського домогосподарств і стали одним з основних секторів сільськогосподарського виробництва.

Незважаючи на істотну роль, яку ОСГ відіграють у нинішніх умовах у продовольчому забезпеченні населення країни, у вітчиз-

няній статистиці відсутні чіткі економічні критерії віднесення до них господарств громадян. Так, у вітчизняних умовах нормативно-правові, а не економічні критерії дозволяють віднести господарство до певної організаційно-правової форми. Згідно з чинним законодавством особисте селянське господарство – це форма непідприємницької діяльності з виробництва і переробки сільськогосподарської продукції. Водночас фермерське господарство здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи. Зазначимо, що фермерські господарства за своєю економічною природою мають товарний, підприємницький напрям діяльності, а особисті господарства населення – в основному споживчий. Діяльність ОСГ сприяє додатковій зайнятості сільського населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах становлення ринкових відносин в Україні дослідженню особистих селянських господарств приділяли увагу І. Баланюк, О. Біттер, О. Варченко, Д. Крисанов, В. Липчук, В. Лисенко, І. Прокопа, І. Свиноус, О. Шпичак, В. Юрчишин та ін. Їх наукові праці є важливими з позицій формування сучасних економічних поглядів на проблеми розвитку та функціонування особистих селянських господарств. Проте, незважаючи на значну кількість наукових розробок певні теоретичні та науково-практичні проблеми трансформації особистих селянських господарств потребують поглибленого дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є розробка практичних рекомендацій щодо трансформації ОСГ у фермерські господарства.

Виклад основного матеріалу. За результатами опитування нами встановлено, що лише незначна частина селян (5,9%) хотіла б зробити ведення особистого господарства своїм основним заняттям. У разі втрати роботи лише 2,4% респондентів здатні зайнятися фермерством, 3,6% мають намір забезпечити проживання доходами від ведення ОСГ, а 4,6% – розширити сільськогосподарське виробництво та пропонувати вироблену продукцію на ринок.

Водночас майже п'ята частина опитаних жителів сільських населених пунктів упро-

довж кількох останніх років демонструє прагнення збільшити обсяги виробництва, що можна розглядати як додатковий резерв для розширення масштабів економіки домогосподарств. Так, за даними опитування сільського населення у 2016 р., 26,4% жителів мають бажання збільшити кількість виробленої продукції у своєму господарстві (38,1% опитаних не мають такого наміру). Найбільш прийнятним способом поліпшення добробуту поряд із пошуком додаткової роботи респонденти вважають розширення особистого селянського господарства для споживання виробленої продукції членами сільських домогосподарств (20,5%) та для продажу (17,9%). Опитування працюючого сільського населення, проведене у 2015 р. (обсяг вибірки – 227 осіб), показало, що розширити особисте господарство бажає п'ята частина села (18,4%), приблизно стільки ж (19,8%) мають намір, але не мають такої можливості, 41,8% не мають бажання розширити власні господарства. Основною перешкодою для розширення господарства більше ніж для половини працюючих селян (53,5%) є відсутність вільного часу. Для працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві, досить складно поєднувати надто високі навантаження на роботі з не менш важкою працею у власному господарстві. Так, більше половини жителів села (53,6%) у вільний від роботи в суспільному виробництві час зайняті на присадибній ділянці, ведуть домашнє господарство [1].

Іншими факторами, які впливають на відсутність бажання або можливості збільшити обсяг особистого господарства, у ході проведених опитувань були названі: відсутність коштів і низькі закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію, неможливість забезпечувати кормову базу, відсутність надійного покупця, додаткової робочої сили і погане здоров'я. На жителів традиційних сільських поселень відчутно впливає такий чинник, як збільшення допомоги сільськогосподарським підприємствам (3–8,1%).

На думку більшості науковців, зайнятість в особистих селянських господарствах, особливо у депресивних регіонах України, сформує основу для розвитку підприємства в даній місцевості, що в кінцевому результаті призведе до відродження розвитку сільсько-

го населеного пункту [2, 3]. Однак, як свідчить аналіз даних Державної служби статистики України, основна чисельність осіб, зайнятих в особистих селянських господарст-

вах, сконцентрована в сільських населених пунктах, де проживає понад 1000 осіб (табл. 1).

Таблиця 1

Групування працездатного населення, зайнятого виключно в особистих селянських господарствах станом на 1 січня

	1991 р.		2001 р.		2005 р.		2014 р.	
	тис. осіб	у % до всього	тис. осіб	у % до всього	тис. осіб	у % до всього	тис. осіб	у % до всього
...-199	6,9	3,15	107,4	5,02	156,1	5,92	207,59	8,75
200-299	6,5	2,97	91,6	4,28	129,0	4,89	108,66	4,58
300-499	14,1	6,44	195,0	9,12	292,1	11,08	255,74	10,78
500-999	38,5	17,59	508,1	23,75	698,0	26,47	643,39	27,12
1000 і більше	152,9	69,85	1237,2	57,83	1362,0	51,65	1157,02	48,77
Всього	218,9	100,00	2139,3	100,00	2637,2	100,00	2372,40	100

Джерело: дані Державної служби статистики України

Дані таблиці 1 свідчать, що впродовж 1991–2014 рр. спостерігається чітка тенденція до збільшення як частки, так і чисельності працездатних осіб, зайнятих в особистих селянських господарствах. Для даної категорії жителів сільських населених пунктів виробництво та реалізація сільськогосподарської продукції в ОСГ є чи не єдиним джерелом надходження коштів та продуктів харчування до бюджету сільського домогосподарства, що відповідає стратегії «виживання» – методологічної основи функціонування особистих селянських господарств. Так, станом на 1 січня 2014 р. частка працездатного населення становила 74,5% від загальної кількості зайнятих тільки в особистих селянських господарствах, або 66% від загальної чисельності зайнятих, які живуть у сільській місцевості.

Результати проведених досліджень свідчать про те, що ОСГ внаслідок незначних обсягів виробництва, розрізненості, відсутності технічних засобів не забезпечують переходу від натурального до дрібнотоварного виробництва. Отже, лише невелика частина селян веде стабільне дрібнотоварне господарство. Більшість господарств орієнтовані на споживання вирощеної продукції всередині домогосподарства, а одержані доходи розглядаються як джерело виживання у складній життєвій ситуації, додатковий ресурс для подолання матеріальних трудно-

щів. Про те, що ОСГ може стати засобом виживання в разі погіршення добробуту, наприклад втрати роботи, невиплат або зниження зарплати, повідомили більше половини опитаних жителів села (31,2% респондентів відповіли «так», 25,7% – «скоріше так»).

Заслуговує на увагу вітчизняної практики набутий зарубіжний досвід щодо регулювання діяльності фермерського господарства в США, де ще у 1975 р. сформовано спеціальне законодавство, яке визначало фермерське господарство як будь-яку установу, якою було або буде продано сільськогосподарської продукції на суму 1000 дол. США або більше [4]. Зазначимо, що річний дохід більшості ферм США перевищує цю суму.

Зокрема, у 2015 р. майже 17% ОСГ мали дохід від продажу сільськогосподарської продукції, який в еквіваленті перевищував 1000 дол. США, що є критерієм віднесення домогосподарства до фермерського); середній розмір цього доходу становив 17,7 тис. грн. Із них приблизно 1% мали надходження від реалізації виробленої продукції понад 30 тис. грн. [5].

Класична економічна теорія виділяє три фактора виробництва: землю, працю і капітал. В умовах сільського господарства цьому відповідають земельні, трудові та матеріальні ресурси. Відповідно до сучасних економічних теорій для ефективного викорис-

тання основних факторів виробництва необхідно забезпечити дію ще кількох факторів, які б сприяли одержанню комерційного успіху товаровиробником у ринкових умовах, а саме: підприємницька здатність, інформація, відповідні інститути та інституції. Саме поєднання цих факторів створює для товаровиробника умови для раціонального поєднання ресурсів для виробництва, продажу товарів, прийняттю обґрунтованих управлінських рішень, створення і запровадження нововведень, визначення допустимого рівня ризику [6]. Ініціатива, ризик і вміння підприємців створюють можливість з максимальною ефективністю використовувати економічні ресурси, стимулювати досягнення позитивних фінансових результатів і забезпечувати економічне зростання. Причому підприємницькі здібності, інформація, інституції поряд із землею, робочою силою та капіталом становлять основу потенціалу розвитку особистих селянських господарств.

Наявність відповідних підприємницьких здібностей у власників ОСГ, на нашу думку, є основною ознакою того, що поряд з іншими обставинами дає підстави припустити, що для такого ОСГ можлива трансформація у ФГ.

У приміських тваринницьких господарствах вже нині переважає товарне виробництво як в організаційно-виробничих межах сімейних господарств, так і на основі сезонного найму сторонніх працівників. Специфіка складного індивідуального виробництва і високо конкурентного збуту не вимагає кооперації однорідних господарств, про що доводить структура організації масиву індивідуальних господарств приміської зони.

Можливо передбачити трансформацію частини товарних особистих господарств у фермерські з найманими працівниками, потім подальше їх перетворення у великі приватновласницькі сільськогосподарські підприємства (господарства «гроссбауерів»). Головним чином це господарства, які порівняно віддалені від ринків збуту. Таким особистим господарствам необхідна підтримка ззовні у вигляді банківських кредитів, придбання техніки, передачі землі в довгострокову оренду або користування, якщо вони дбають про збереження родючості землі на перспективу тощо [7].

Результати опитування показали, що 70% власників ОСГ вважають за потрібне створити підприємства дрібнотоварного виробництва, і більшість з них (86%) готова взяти участь у цьому процесі своїми матеріальними і нематеріальними активами. Діяльність у формі такого об'єднання дозволить, на думку половини власників ОСГ (50%), вирішити проблеми реалізації продукції, третя частина вважає, що така форма господарювання сприятиме стабільному доходу, для невеликої частини власників ОСГ дуже важлива можливість технічної оснащеності сільськогосподарського виробництва.

Розширення мережі приймальних пунктів, особливо в районах, віддалених від обласного центру та великих міст області, дозволить інтенсифікувати процес дрібнотоварного виробництва сільськогосподарської продукції в умовах ОСГ. Як свідчать наші дослідження, за наявності програм розвитку інфраструктури населених пунктів, які сприяють підвищенню якості життя сільських жителів, власники ОСГ виявили готовність інвестувати у розвиток території. Значимо, що 83% респондентів, які брали участь в опитуванні, підтвердили свою готовність вкласти власні кошти у програми розвитку. Більше половини (60%) потенційних учасників дрібнотоварного виробництва вбачають необхідність спрямовувати кошти на розвиток соціальної інфраструктури села: будівництво та ремонт дитячих садків, шкіл, медпунктів, розширення торгової мережі. Певна частина власників ОСГ вважає за необхідне розвивати невиробничу інфраструктуру села – будівництво і ремонт доріг (20%), газифікація, централізоване водопостачання (20%).

Процедура реєстрації надто регульована і дуже витратна, оскільки потребує від ОСГ, яке має намір набути статусу суб'єкта підприємницької діяльності (СПД) – фізичної особи-підприємця, вчинити такі дії:

- підготовка комплексу документів для реєстрації СПД;
- реєстрація СПД у районній державній адміністрації;
- взяття фізичної особи-підприємця (ФОП) на облік у регіональному відділенні ДФС;

- взяття ФОП на облік у міському управлінні статистики;
- виготовлення печатки (в разі потреби) та ін [8].

Взаємовідносини селян з органами влади й управління надзвичайно ускладнюються як на етапі державної реєстрації, так і при подальшому їх функціонуванні у статусі ФОП [9]. Запропонований нині підхід щодо оподаткування сімейних фермерських господарств у статусі ФОП суперечить і прийнятим у світі, і чинним в Україні засадам оподаткування у сільському господарстві. Специфічними видами оподаткування вітчизняних сільгоспвиробників нині є податок 4 групи платників податків і земельний податок. Вони «прив'язані» до землекористування господарюючих суб'єктів, натомість майбутні сімейні фермерські господарства зі статусом фізичних осіб-підприємців платитимуть єдиний податок, який справляється у відсотках від суми їхнього доходу (насправді ж виручки від реалізації).

Запропонований законодавцями варіант змін збільшить податкове навантаження на ОСГ, які набувають статусу ФОП, особливо якщо господарства займаються виробництвом тваринницької продукції або вирощуванням трудомістких сільськогосподарських культур. За підрахунками, при землекористуванні у 2 га й утриманні трьох корів, що забезпечує річний дохід 30 тис. грн., ОСГ сплачує земельний податок у сумі приблизно 40–50 грн., а з набуттям нового статусу (навіть при запровадженні пільг з оподаткування) буде сплачувати 900 грн. єдиного податку (без сплати ПДВ) або 300 грн. єдиного податку та ПДВ. Така перспектива не захоочуватиме ОСГ до трансформації у сімейне фермерське господарство. Передбачуване ж звільнення новостворених сімейних фермерських господарств від оподаткування на три роки істотно не змінить ситуацію і водночас може спонукати їх до періодичної самоліквідації та відродження у новому форматі для отримання податкових пільг [10].

Запропоновані зміни значно збільшують і витрати часу на реєстрацію сімейної ферми та її подальше функціонування у новому статусі. Для ОСГ, які потенційно могли б трансформуватися у сімейні фермерські го-

сподарства, велике значення мають зручність і прозорість виконання процедур, пов'язаних зі зміною статусу, та вичерпне усвідомлення пов'язаних із цим прав і обов'язків. Йдеться про укладення і нотаріальне підтвердження договору про створення СФГ; реєстрацію СФГ та пов'язаним із цим взяттям їх на облік у податковій інспекції, органах статистики тощо; ведення обліку і звітності та ін. Усе це потребуватиме поїздок до районного центру не лише одноразово для реєстрації, а й щокварталу для подання відповідної звітності (або незаповнених бланків звітності, якщо діяльність була відсутня), сплати податків тощо. Зважаючи на сезонність сільськогосподарського виробництва і, відповідно, нерегулярність отримання доходів, такий підхід не є доцільним.

Прямими фінансовими втратами ОСГ при набутті статусу сімейної ферми стане сплата єдиного соціального внеску, оскільки реєстрація фермерського господарства у статусі фізичної особи-підприємця передбачає негайне взяття його на облік у Пенсійному фонді а, отже, сплату внесків, сума яких перевищує 400 грн. на місяць. У законопроекті згадується про запровадження пільгової системи соціального страхування осіб, зайнятих у сімейних фермерських господарствах. Однак, по-перше, не розкрито, у чому полягатимуть пільги, яким буде їх розмір і термін дії тощо. По-друге, запровадження згаданих пільг не є (і не може бути) нормою закону ні про фермерське, ні про будь-яке інше господарство. Для цього необхідно вносити зміни до законодавчих актів, що визначають порядок формування і використання Пенсійного та інших соціальних фондів або ухвалювати спеціальний закон.

Висновки. Процес трансформування ОСГ у дрібнотоварні господарства стримується й відсутністю ефективних зв'язків у ланцюжку «виробництво – переробка – збут продукції», слабким розвитком кооперативних зв'язків. Особистим селянським господарствам економічно не вигідно розвивати повну переробку сировини власними силами через обмеженість можливих до залучення ресурсів. Великі сільськогосподарські підприємства часто економічно не заінтересовані кооперуватись із ОСГ, а розвиток коопе-

ративного руху стримується через адміністративне нав'язування кооперації.

Слід враховувати і стримуючий вплив соціально-трудова факторів, основними з яких є низький рівень життя сільського населення та руйнування бази соціально-культурного розвитку. До цього додаються й відсутність коштів у населення на інвестування, слабка доступність до кредитних ресурсів. Зменшити негативний вплив несприятливих умов на розвиток ОСГ зможе державна підтримка шляхом: створення нормативної правової бази, що забезпечує розвиток ОСГ; підтримки кооперації у сфері збуту, переробки сільськогосподарської продукції, постачання селянам необхідних виробничих ресурсів; сприяння місцевих органів влади і сільськогосподарських підприємств діяльності господарств населення.

Однак здійснюваних заходів економічної підтримки ОСГ із бюджетів усіх рівнів недостатньо, щоб мати можливість принаймні вести навіть просте відтворення, хоча вони

забезпечують істотний внесок до продовольчого балансу країни, виробляючи понад 60% обсягу сільськогосподарської продукції. У цьому зв'язку підтримка ОСГ має надзвичайно важливе значення.

Органам державної влади необхідно розробляти і впроваджувати заходи щодо розвитку ОСГ, які можуть передбачати:

- удосконалення договірних відносин у питаннях виробництва сільськогосподарської продукції та надання різних видів послуг;
- пропонування інформаційно-консультаційної допомоги на безоплатній або платній основі;
- проведення навчання членів ОСГ по різних напрямках виробничої діяльності;
- участь в обласному конкурсі за найкращі показники в організації роботи ОСГ;
- напрями фінансування з обласного бюджету на підтримку особистих селянських господарств.

Список літератури:

1. Тенденції розвитку галузі тваринництва та ринків м'ясо-молочної продукції України / І. М. Демчак, Д. М. Микитюк, В. О. Завалевська та ін. – К.: НДІ "Укragропромпродуктивність", 2014. – 63 с.
2. Бородіна О. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення / О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України, 2009. – № 4. – С. 74–85.
3. Пашавер Б. Аграрний сектор: час принципово змінити орієнтири розвитку / Б. Пашавер, В. Юрчишин, О. Бородіна, О. Шубравська, І. Прокопа, Л. Молдаван, Т. Осташко // Дзеркало тижня. – 2010. – № 26.
4. Ходаківський Є.І. Синергетичні засади розвитку агроекономічної системи. – Житомир, 2008. – 17 с.
5. Узун В.Я. Семейные фермы не помеха / В.Я. Узун // Экономика и право. – 2009. – №2. – С.6–7.
6. Узун В. Корпоративные семейные фермы в сельском хозяйстве России, США и ФРГ / В. Узун // Politekonom. – 2008. – № 1 (12). – С. 93.
7. Свиноус І.В. Проблеми функціонування особистих селянських господарств, як елемента «неформальної економіки» / І.В. Свиноус // Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії. – 2008. – № 4. – С.175–182.
8. Рывкина Р.В. Образ жизни сельского населения (методология, методика и результаты изучения социально-экономических аспектов жизнедеятельности) / Рывкина Р.В. – Новосибирск: Наука, 1979. – 230 с.
9. Кириленко І.Г. Проблеми українського села та їх вирішення у контексті аграрних трансформацій / І.Г. Кириленко, О.І. Павлов // Економіка АПК, 2010. – № 7. – С. 24–31.
10. Проблеми відповідності організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств України умовам Європейського Союзу / Т.О. Зінчук, Н.М. Куцмус // Економіка та управління АПК. Зб. наук. праць. – Біла церква, 2010. – Вип. 2 (71). – С. 28–34

List of references:

1. I.M. Demchak, D. M. Mikityuk, V. O. Zavalevska ta in. (2014) Tendentsiyi rozvitku galuzi tvarinnitstva ta rinkiv m'yaso-molochnoyi produktsiyi Ukrayini. K.: NDI "Ukragroprodruktyvnist", 63 p. [in Ukrainian].
2. O. Borodina, I. Prokopa (2009) Silskiy rozvitok v Ukrayini: problemi stanovlennya. *Ekonomika Ukrayini*, 2009. – № 4. – P. 74–85 [in Ukrainian].
3. Pashaver B. (2010) Agrarniy sektor: chas printsipovo zmniti orientiri rozvitku / B. Pashaver, V. Yurchishin, O. Borodina, O. Shubravskaya, I. Prokopa, L. Moldavan, T. Ostashko // *Dzerkalo tizhnya*. № 26. [in Ukrainian].
4. Hodakivskiy E.I. (2008) Sinergetichni zasadi rozvitku agroekonomichnoyi sistemi. *Zhitomir*, 17 p. [in Ukrainian].
5. Uzun V.Ya. (2009) Semeynye fermi ne pomеха. *Ekonomika i pravo*. №2, P.6–7 [in Russian].
6. Uzun V. (2008) Korporativnyye semeynye fermi v selskom hozyaystve Rossii, USA i FRG / V. Uzun // *Politekonom*. № 1 (12). – P. 93 [in Russian].
7. Svinous I.V. (2008) Problemi funktsionuvannya osobistih selyanskih gospodarstv, yak elementa «neformalnoyi ekonomiki». *Naukoviy visnik Bukovinskoyi derzhavnoyi finansovoyi akademiyi*. № 4, P.175–182 [in Ukrainian].
8. Ryykina R.V. (1979) Obraz zhizni selskogo naseleniya (metodologiya, metodika i rezultaty izucheniya sotsialno-ekonomicheskikh aspektov zhiznedeyatel'nosti). *Novosibirsk: Nauka*, 1979. – 230 p. [in Russian].
9. I.G. Kirilenko, O.I. Pavlov (2010) Problemi ukrayinskogo sela ta yih virishennya u konteksti agrarnih transformatsiy / // *Ekonomika APK*, № 7, P. 24–31 [in Ukrainian].
10. T.O. Zinchuk, N.M. Kutsmus. (2010) Problemi vidpovidnosti organizatsiyno-pravovih form silskogospodarskih pidpriemstv Ukrayini umovam Evropeyskogo Soyuzu. *Ekonomika ta upravlinnya APK. Zb. nauk. prats. – Bila tserkva*, Vip. 2 (71), P. 28–34 [in Ukrainian].